

УДК 324:32(4-11)

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2025.63.47>

СОЦІОПОЛІТИЧНІ РОЗМЕЖУВАННЯ ЯК ОСНОВА ПАРТІЙНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ В КРАЇНАХ ВИШЕГРАДСЬКОЇ ГРУПИ

Павло Яцина

*ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
кафедра міжнародної політики
вул. Університетська, 14, 88017, м. Ужгород, Україна
<https://orcid.org/0009-0005-9899-7703>*

Статтю присвячено аналізу соціополітичних розмежувань як чинника формування та трансформації партійних систем країн Вишеградської групи. Актуальність проблеми зумовлена тим, що соціально-політичні розмежування традиційно пояснюють механізми структуризації суспільства і визначають характер партійної конкуренції, однак у посткомуністичному контексті вони набувають нових форм. Мета статті – окреслити специфіку ключових соціально-політичних розмежувань, що визначають траєкторії партійно-політичного розвитку країн Вишеградського регіону в умовах посткомуністичних трансформацій і сучасних викликів. Теоретико-методологічну основу становить концепція соціально-політичних поділів С. Ліпсета та С. Роккана, що використовується в поєднанні з транзитологічним, порівняльно-історичним й аксіологічним підходами. Такий комплексний підхід дав змогу простежити спадковість класичних розмежувань і водночас виявити нові поділи. У межах дослідження показано, що класичні формати розмежувань у країнах Центральної Європи загалом зберегли пояснювальний потенціал, проте набули модифікованих форм, поєднуючись із новими, посттранзитними та ціннісно-ідентифікаційними конфліктами. На основі аналізу регіональних кейсів виявлено різну інтенсивність та стійкість окремих соціально-політичних розмежувань. Установлено, що релігійно-культурний чинник католицизму найчіткіше простежується в Польщі. Етнонаціональний кліваж найвиразніше виявляється в Словаччині й має усталену партійну репрезентацію. Поділ «центр – периферія» яскраво демонструється в Угорщині та Польщі, відображаючи контраст між великими містами й провінцією. Соціально-економічне розмежування мало відносно тривале значення в Чехії, проте поступово втратило свою пріоритетну роль у партійній конкуренції. Зроблено висновок, що партійні системи Вишеградських країн є продуктом багатовимірних і динамічних соціополітичних розмежувань, де класичні розмежування переплітаються з новітніми конфліктами ідентичності й цінностей, визначаючи специфіку партійної конкуренції та інституційної стійкості.

Ключові слова: соціополітичні розмежування, політичні партії, партійна конкуренція, посткомуністичний транзит, Вишеградська група

Вступ. Проблематика соціополітичних розмежувань традиційно посідає центральне місце в політичній науці, оскільки пояснює причини та механізми структуризації суспільства, а також визначає характер партійної конкуренції. У випадку країн Вишеградської групи ця тематика набуває особливого значення з огляду на кілька чинників. По-перше, посткомуністичний період супроводжувався інтенсивними демократичними трансформаціями, що призвели до формування нових конфліктних ліній і водночас активізували старі (етнічні, релігійні, регіональні). По-друге, сучасні процеси європейської інтеграції, зростання популізму, трансформація відносин між державою та суспільством, а також виклики глобалізації актуалізують потребу переосмислити значення розмежувань для аналізу партійної конкуренції в регіоні. Так, вивчення соціополітичних розмежувань у країнах Вишеградської четвірки дає змогу глибше зрозуміти специфіку їх партійно-політичного розвитку.

Мета статті – з'ясувати специфіку ключових соціально-політичних розмежувань, що вплинули на партійно-політичний розвиток країн Вишеградської групи.

Методи. Теоретико-методологічною основою дослідження є концепція соціокультурних розмежувань. Основи концепції заклали в 1960-х роках С. Ліпсет і С. Роккан, виокремивши низку «заморожених» конфліктів («центр – периферія», «держава – церква», «місто – село», «робітники – власники» [9]), які в західноєвропейському контексті стали підґрунтям для інституціоналізації партійних систем. Проте сучасні виклики (глобалізація, нові соціальні рухи, культурні конфлікти) породжують нові розмежування, які охоплюють проблеми міграції, екології, мультикультуралізму, гендеру тощо.

Теорія соціально-політичних розмежувань використовується в поєднанні з транзитологічним, порівняльно-історичним та аксіологічним підходами, що дає змогу простежити спадковість класичних поділів і водночас виявити значення нових ліній розмежування для інституціоналізації партійних систем. Методологічне поєднання цих підходів створює умови для комплексного аналізу соціально-політичних розмежувань та дає змогу інтерпретувати їх як підґрунтя для структуризації партійних систем і партійної конкуренції в країнах Вишеградської групи.

Результати. У науковому дискурсі поняття соціополітичного поділу розглядається як ключовий інструмент для пояснення взаємозв'язку між соціальною структурою суспільства та політичною конкуренцією.

С. Ліпсет і С. Роккан визначали соціополітичний поділ як стійке поєднання соціальних відмінностей та їх політичної репрезентації через партії, що формує основу політичного протистояння [9]. Уточнюючи це поняття, А. Романюк виокремлює два базові критерії, які дають змогу простежити перетворення соціального поділу в соціополітичний. Перший – виникнення стійкого зв'язку між конкретною соціальною групою та політичною партією (або іншим політичним інститутом), що бере на себе функцію представництва її інтересів. Другим визначальним чинником є часовий критерій, що засвідчує тривалість цього зв'язку. Мінімальною умовою стійкості вважається збереження такого зв'язку протягом принаймні двох парламентських термінів [4, с. 39]. Так, взаємини між соціальною групою та політичним актором не можна вважати проявом повноцінного соціополітичного розмежування, якщо вони мають випадковий або ситуативний характер.

Уточнення поняття соціополітичного поділу дає змогу не лише визначити його аналітичні параметри, а й сформувати основи для класифікації ліній розмежувань у країнах Центральної та Східної Європи (далі – ЦСЕ). Водночас аналітична придатність класичної схеми С. Ліпсета і С. Роккана виявилася обмеженою для дослідження партійно-політичних процесів в умовах посткомуністичних трансформацій, де історичні передумови та соціальні структури суттєво відрізняються від західноєвропейських. Методологічна складність полягає в тому, що динаміка демократичних перетворень у країнах ЦСЕ, слабка структурованість політичного простору та висока мінливість відносин між електоратом і партіями зумовлюють необхідність пошуку нових пояснювальних моделей.

Структуруючи соціополітичні поділи в країнах ЦСЕ, А. Романюк та В. Литвин виокремлюють чотири основні лінії розмежувань: соціально-економічну (класову), релігійну, культурно-етнічну та територіальну [5, с. 44]. Як зауважує Г. Зеленько, у країнах Вишеградської групи доцільно розрізняти три типи соціально-політичних розмежувань: по-перше, з історичним підґрунтям; по-друге, сформовані в процесі демократичного транзиту; по-третє, спричинені дією екзогенних чинників [1, с. 28]. Процес інституціоналізації партійних систем Вишеградської групи віддзеркалює накладання цих багатовимірних ліній розмежувань.

У транзитивному контексті першим і найбільш вираженим соціополітичним розмежуванням у країнах регіону був конфлікт колишніх панівних комуністичних партій і новоутворених опозиційних рухів. Цей поділ чітко проявився в контексті перших установчих виборів після падіння комуністичного режиму, які мали плебісцитарний характер: перемогу здобула опозиція, що символізувала розрив із комуністичним минулим. Перші вибори окреслили коло переможців і переможених, висвітлили ті соціальні поділи, які згодом або перетворилися на стійкі осі політичного конфлікту, або втратили значення [3, с. 19]. Уже наступні виборчі цикли актуалізували інші питання – темпи та зміст реформ, які розділили суспільство на прихильників і противників економічних та політичних трансформацій [5, с. 43]. Подальші посттранзитні траєкторії розвитку колишніх комуністичних партій стали важливим чинником формування характеру політичної конкуренції у країнах Вишеградської групи, зокрема в контексті ліво-правого розмежування [8, с. 26].

Якщо установчі вибори розглядають радше як демократичний плебісцит, то конструювання класичного соціально-економічного розмежування «ліві-праві» мало відносно тривале значення в Центральній Європі. На відміну від Західної Європи, воно формувалося не за класовим принципом, а щодо ставлення до ринкових реформ.

У Чехії вже до середини 1990-х рр. викристалізувалася програмна конкуренція з економічних питань, що проявилася в конкуренції між ліберально-консервативною Громадянсько-демократичною партією (ODS) з правого боку спектра та Чеською соціал-демократичною партією (ČSSD) – з лівого. Важливим складником лівого табору залишалася електорально впливова Комуністична партія Чехії та Моравії (KSČM), яка послідовно обстоювала антиринкові позиції та спиралася на виборців із низькими доходами [8, с. 12]. Партійна система Чехії тривалий час демонструвала найбільшу стабільність цього соціально-економічного розмежування в регіоні, однак піднесення популістських партій поставило цю тенденцію під сумнів [10, с. 242]. З 2010-х років ця вісь поступово втрачала значення під впливом посилення руху «Акція незадоволених громадян» (ANO), який переніс акцент з ідеологічного ліво-правого протистояння на питання управлінської ефективності та популістських наративів.

У Словаччині соціально-економічне розмежування виразно проявилася у 2000-х роках через конкуренцію між лівопопулістською партією «Напря́м-Соціально демократія» (Smer-SD) і правоцентристськими силами – насамперед «Словацьким демократичним і християнським союзом» (SDKÚ-DS), а згодом партією «Свобода і солідарність» (SaS). Розчарування ліберальною політикою відкрило простір для популістської риторики Smer-SD, яка після 2006 року посіла домінуючі позиції в словацькій партійній системі [2, с. 76]. У Польщі розкол, пов'язаний із запровадженням «шокової терапії» в економіці, у процесі транзиту поступово втратив політичну вагу [10, с. 244]. В Угорщині ж соціально-економічний поділ узагалі не стабілізувався як провідна лінія соціально-політичного конфлікту, на відміну від Польщі чи Чехії [11, с. 302].

У країнах Вишеградського регіону поступово відбулося зміщення акценту від суто економічних поділів до ціннісно-культурних. Євроскептицизм, міграційна політика, питання національної ідентичності та «антиєлітна» риторика стали вагомішими за класові інтереси.

Класичне ліберально-консервативне розмежування у вишеградських країнах має свою специфіку. Поділ відображає напругу між цінностями індивідуальної свободи, прав людини та секуляризму (ліберальний полюс) і традиційними християнськими й національно-культурними орієнтирами (консервативний полюс), часто поєднуючись із національно-популістськими й антиглобалістськими мотивами. У Чехії цей конфлікт проявляється

в протиставленні партії «Свобода і пряма демократія» (SPD), яка поєднує «культурний консерватизм» з євроскепсисом та антиімміграційною риторикою, і правоцентристських ліберальних сил (Piráti, STAN, TOP 09, ODS), що репрезентують проєвропейський, ліберальний полюс.

Найбільш стійкими соціополітичними розмежуваннями в країнах Вишеградської групи залишаються конфлікти ідентичності, зумовлені етнічними та релігійними чинниками. Етнонаціональний фактор формує одну з ключових осей політичної конкуренції, сприяючи появі націоналістичних партій, які провокують внутрішні етнічні напруження й ускладнюють процес європейської інтеграції.

У Словаччині етнічне розмежування «угорці – словаки» є найбільш виразним і має стабільну партійну репрезентацію. З 1990-х років інтереси угорської меншини представляла Партія угорської коаліції (SMK-MKP), а в 2010-х – партія «Міст» (Most-Híd), яка послідовно виступала за міжетнічний діалог та європейську інтеграцію. Після серії виборчих поразок і посилення фрагментації у 2021 році створено Aliancia-Szövetség як об'єднання кількох угорських політичних сил задля відновлення консолідованої репрезентації угорців Словаччини та подолання асиметрії їх участі в національній політиці. На протилежному фланзі етнічний розкол політизують словацькі націоналісти – Словацька національна партія (SNS) та частина праворадикального спектра (ĽSNS, Republika), які експлуатують антиугорські, антиромські та ксенофобські наративи, конвертуючи етнічну тривожність у підтримку «захисного» державного патерналізму й культурного націоналізму.

В Угорщині конфліктність етнічного розмежування проявляється слабше, але має специфічну форму – домінує дискурс «захисту угорців за кордоном» [10, с. 243]. Провідна партія Fidesz активно ретранслює цю риторичку, акцентуючи на підтримці угорських спільнот у Словаччині, Румунії та Україні. Опозиційні партії (зокрема, Demokratikus Koalíció, Momentum) критикують таку політику, розглядаючи її як інструмент політичного контролю та популізму.

У країнах Вишеградської групи, попри відносну конфесійну гомогенність, історично зберігається особлива увага до взаємин держави й церкви, що надає релігійно-конфесійному чиннику помітного політичного значення. Він сприяє формуванню партій релігійного спрямування, що обстоюють права та інтереси своїх конфесійних громад. Найяскравішим прикладом є Польща, де релігійно-культурний фактор католицизму після 1989 року став важливою основою політичної мобілізації і зберігає вплив донині [7, с. 9, 12]. Саме тут виникла найбільша кількість християнсько-демократичних сил, серед яких провідні позиції посіли «Громадянська платформа» (PO) та «Право і справедливість» (PiS), чия ідеологія поєднує консерватизм із народним католицизмом [5, с. 86]. Релігійно-конфесійний вимір водночас формує вісь ціннісної поляризації між консерваторами-католиками (наприклад, PiS) і ліберально-прозахідними силами (наприклад, PO). У Словаччині провідною християнською партією залишається одна з найстаріших партій – Християнсько-демократичний рух (KDH), з яким у

2000-х роках конкурував SDKÚ-DS, поєднуючи засади християнської демократії та консервативного лібералізму. Попри наявні відмінності між вірянами та невірянами, а також між представниками різних конфесій, ці відносини не набували конфліктного характеру. Політичні партії здебільшого репрезентують групові інтереси, тоді як їхній конфліктний потенціал зосереджується в площині право-лівої ідеологічної боротьби [5, с. 89].

Класичний поділ «центр – периферія», описаний С. Ліпсетом і С. Рокканом, у країнах Центральної Європи проявляється як контраст між столичними та урбанізованими регіонами, з одного боку, і периферійними чи сільськими територіями – з іншого.

У посткомуністичному контексті він доповнюється ще одним виміром – регіональними відмінностями, які виникли після переходу до ринку та інтеграції до ЄС. Найвиразніше це простежується в Польщі, де протиставляються великі міста (Варшава, Познань, Вроцлав, Гданськ) та консервативна сільська периферія сходу і півдня країни. Ліберальні сили, зокрема «Громадянська платформа» (PO), отримують підтримку переважно в містах та серед урбанізованих, проєвропейськи налаштованих виборців, тоді як «Право і справедливість» (PiS) спирається на периферійний електорат малих міст і сіл, активно використовуючи соціальні програми як інструмент мобілізації. Хоча суто аграрна ідентичність слабшає, протиставлення «урбанізовані міста – традиційна периферія» зберігає вплив на електоральну поведінку.

В Угорщині розмежування «центр – периферія» накладається на контраст між Будапештом і провінцією. У столиці та великих містах сильні позиції мають ліберальні та опозиційні сили (Demokratikus Koalíció, Momentum, MSZP). Натомість у сільських регіонах і малих містах домінує Fidesz, що активно експлуатує риторичку «захисту традиційних угорських цінностей» та спирається на розгалужену систему патронажу. У Словаччині спостерігаються модифіковані прояви цього поділу: «празький центр – словацька периферія», «Братислава – регіони» та «словацький центр – угорська периферія», які відігравали важливу роль протягом усього посткомуністичного періоду [2, с. 77].

Однією з найпомітніших ліній розмежування в політиці Центральної Європи стала дихотомія «народ – еліти». Її поширення пов'язують із кризою традиційних партійних структур, зниженням довіри до політичних інституцій та глобальною хвилею популізму 2010-х років. У країнах Вишеградської групи цей поділ набув специфічних форм – від технопопулізму (Чехія) до націонал-популізму (Угорщина, Польща) та радикально-протестного популізму (Словаччина). Партія ANO Андрея Бабіша інструменталізує кейс технопопулізму та антисистемної репутації бізнес-лідера, що обіцяє професіоналізацію замість порожніх балачок політиків. У Словаччині ĽSNS та відколота від неї Republika поєднують антиелітний, антисистемний і ксенофобський дискурси з етнічними та безпековими темами.

Так, у модифікованих варіантах класичні розмежування знаходили своє відображення в партійних системах країн Вишеградської групи. З країн регіону кейс Угорщини подається дослідниками як ілюстративний доказ обмеженої придатності класичної схеми Ліпсета – Роккана, оскільки «замороження» розмежувань не відбулося, а найсильніша партія Fidesz змогла досить успішно інтегрувати різні лінії розколів [10, с. 244].

Водночас партійно-політичний розвиток засвідчив наявність численних соціополітичних розмежувань, які можна розглядати як нестандартні конфліктні лінії, властиві конкретному суспільству. Наприклад, у Словаччині ситуативними розмежуваннями були в 1991–1992 роках питання поділу федерації; у 1997–1998 роках – боротьба між прихильниками і противниками В. Мечяра; у 2016 році – криза довіри до мейнстримних партій і антиемігрантські настрої [2, с. 77]. У Польщі новими осями соціополітичних розколів у 2000-х роках стали дихотомії «Третя Республіка – Четверта Республіка», «Солідарна Польща – Ліберальна Польща» та розкол навколо авіакатастрофи під Смоленськом, які призвели до значної поляризації не лише політичної сцени, а й суспільства [7, с. 11]. Подібні ціннісні та ідентифікаційні розмежування в окремих випадках не просто доповнили, а й частково витіснили класичні й посткомуністичні поділи, створивши нові формати партійної мобілізації та електоральної конкуренції в регіоні.

Протягом останнього десятиліття трансформація партійних систем країн Вишеградської групи зумовлювалася комплексом чинників, що змінювали характер соціально-політичних розмежувань: глобальні економічні кризи, протистояння мейнстримних

та антисистемних сил, перехід від масових до мережевих партій, зростання віртуалізації політики, а після 2022 року – і російсько-українська війна, яка по-різному вплинула на політичні еліти та електоральні преференції в регіоні [6, с. 190]. Ці процеси вимагають подальшого порівняльного аналізу для з'ясування того, як нові, фрагментовані соціально-політичні розмежування формують партійну динаміку й електоральну поведінку в країнах Вишеградської групи.

Висновки. Отже, партійні системи країн Вишеградської групи формувалися та розвивалися під впливом багатовимірних соціополітичних розмежувань, які поєднують класичні лінії поділу з новими, посттранзитними й ціннісно-ідентифікаційними конфліктами. Комбінація класичних та ситуативних розмежувань визначає особливості партійно-політичного розвитку регіону: формує відмінні моделі партійної конкуренції, сприяє появі нових типів партій, підвищує електоральну динаміку й водночас ускладнює інституціоналізацію партійних систем. Регіональні кейси демонструють різний ступінь стійкості соціополітичних поділів, які загалом виконували роль «соціального фундаменту» партійних систем, забезпечуючи їх структурованість і відносну передбачуваність перебігу політичної конкуренції. Подальший вектор дослідження може передбачати порівняльний міждисциплінарний аналіз, спрямований на осмислення того, як фрагментовані та ситуативні лінії соціально-політичних розмежувань визначають еволюцію партійної конкуренції та інституційну стійкість у країнах Центральної Європи.

Список використаної літератури

1. Зеленько Г. Фактори розмежування політичних сил в країнах Вишеградської групи. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2017. Вип. 3. С. 25–44.
2. Ключкович А. Соціально-політичні розмежування в словацькому суспільстві: основні лінії та особливості впливу в умовах посткомуністичного розвитку. *Epistemological studies in philosophy, social and political science*. 2019. Vol. 2, Iss. 1. С. 71–78. DOI: <https://doi.org/10.15421/341907>
3. Остапець Ю., Гайданка С., Ключкович А., Марадик Н. Еволюція партійних систем країн Вишеградської четвірки: досвід для України : монографія. Ужгород : ПП Данило С. І., 2014. 256 с.
4. Романюк А. Порівняльний аналіз політичних систем країн Західної Європи: інституційний вимір. Львів : Тріада плюс, 2004. 392 с.
5. Романюк А., Литвин В. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. 548 с.
6. Яцина П. Вплив трансформаційних процесів на конфігурацію партійних систем країн Вишеградської групи. *Регіональні студії*. 2023. № 34. С. 183–193.
7. Bojarowicz T. New Axes of Political Cleavages in Poland After 2005. *Regional Formation and Development Studies*. 2017. No. 1 (21). P. 6–15. <https://doi.org/10.15181/rfds.v22i2.1472>
8. Lindner A., Novokmet F., Piketty T., Zawisza T. Chapter 8. Political Conflict, Social Inequality, and Electoral Cleavages in the Czech Republic, Hungary, and Poland, 1990–2018. *World Inequality Lab – Working Paper*. 2020. No. 25. URL: <https://wid.world/document/political-conflict-social-inequality-and-electoral-cleavages-in-central-eastern-europe-1990-2018-world-inequality-lab-wp-2020-25/>
9. Lipset, S. M., Rokkan, S. Cleavage Systems, and Voter Alignments: An Introduction. In: S. M. Lipset, S. Rokkan (Eds.). *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York : The Free Press, 1967. P. 1–63.

10. Redžić E., Judas E. Cleavages in the Post-Communist Countries of Europe: A Review. *Politics in Central Europe*. 2020. 16 (1). P. 231–58. <https://doi.org/10.2478/pce-2020-0011>
11. Toka G., Popa S. Hungary. In: Berglund, S. (Ed.) *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Third edition. Northampton, MA : Edward Elgar Pub, 2013. P. 291–338. <https://doi.org/10.4337/9781782545880.00016>

SOCIO-POLITICAL CLEAVAGES AS THE BASIS OF PARTY COMPETITION IN THE VISEGRAD GROUP COUNTRIES

Pavlo Yatsyna

*Uzhhorod National University,
Department of International Politics,
Universytetska St., 14, 88017, Uzhhorod, Ukraine
<https://orcid.org/0009-0005-9899-7703>*

The article is devoted to the analysis of socio-political cleavages as a factor in the formation and transformation of the party systems of the Visegrad Group countries. The relevance of the problem stems from the fact that socio-political cleavages have traditionally been used to explain the mechanisms of social structuring and to determine the character of party competition; however, in the post-communist context they have acquired new forms. The purpose of the article is to identify the specific features of the key socio-political cleavages that shape the trajectories of party-political development in the Visegrad region under conditions of post-communist transformation and contemporary challenges. The theoretical and methodological framework is based on the concept of socio-political cleavages developed by S. M. Lipset and S. Rokkan, combined with transitological, comparative-historical, and axiological approaches. This integrated perspective makes it possible to trace the continuity of classical cleavages while simultaneously identifying new lines of division. The analysis shows that the classical cleavage patterns in Central European countries have largely retained their explanatory potential, but have taken on modified forms, intertwining with new, post-transitional, and value-identity conflicts. A comparative analysis of regional cases reveals varying intensity and durability of particular socio-political cleavages. The religious-cultural factor of Catholicism is most clearly evident in Poland. The ethno-national cleavage is most pronounced in Slovakia, where it has stable party representation. The “center – periphery” divide is sharply expressed in Hungary and Poland, reflecting the contrast between major urban centers and the provinces. The socio-economic cleavage had a relatively long-lasting significance in the Czech Republic but has gradually lost its priority role in party competition. The study concludes that the party systems of the Visegrad countries are the product of multidimensional and dynamic socio-political cleavages, where classical divisions intertwine with new conflicts of identity and values, shaping both the specific nature of party competition and the institutional resilience of these systems.

Key words: socio-political cleavages, political parties, party competition, post-communist transition, Visegrad Group.

Дата першого надходження рукопису до видання: 18.11.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 22.12.2025

Дата публікації: 30.12.2025